

ГРОМОВИЙ
Ярослав Сергійович

УДК 347.23

ВЛАСНІСТЬ ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ
PROPERTY AS AN ECONOMIC CATEGORY

аспірант, Національний
університет біоресурсів
та природокористування України

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2020.7.6>

HROMOVYI Yaroslav Serhiiovych – postgraduate student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

У статті розкривається актуальність власності як системи суспільних відносин; розглядається зміст власності як економічної категорії, системно представлено економічні підходи до власності, які отримали відображення в законодавстві та науковій літературі. Встановлено, що власність як економічна категорія характеризується: по-перше, результатом прояву суб'єктом своєї волі – бажанням володіти благами навколишнього світу; по-друге, благами як матеріальними, так і не матеріальними; по-третє, суспільними відносинами і взаємозв'язками власників між собою, а також власниками та безпосередніми виробниками благ. Зроблено висновок, що при відношенні «власник – власник» ми спостерігаємо економічний процес обміну благами. Водночас відносини «власник – невластник» носять позаекономічний характер, тому вони не є об'єктом дослідження економістів. Відношення різних власників між собою, а також власників та безпосередніх виробників благ складають матеріальну основу нашого суспільства.

* * *

В статье раскрывается актуальность собственности как системы общественных отношений; рассматриваются особенности основных определений понятия, содержание экономической стороны собственности. В статье системно представлены экономические подходы к собственности, получившие отражение в законодательстве и научной литературе. Установлено, что собственность как экономическая категория характеризуется: во-первых, результатом проявления субъектом своей воли – желанием обладать благами окружающего мира; во-вторых, благами как материальными, так и не материальными; в-третьих, общественными отношениями и взаимосвязями владельцев между собой, а также собственниками и непосредственными производителями благ. Сделан вывод о том, что при отношении «собственник – собственник» мы наблюдаем экономический процесс обмена благами. В то же время, отношения «собственник – не собственник» носят внеэкономический характер, поэтому они не являются объектом исследования экономистов. Отношение разных собственников между собой, а также собственников и непосредственных производителей благ составляют материальную основу общества.

* * *

Introduction. Property is a multifaceted phenomenon, so that, even within one science, there is no general concept that would reflect its meaning. At the same time, we are of the opinion that the most important aspects of property for modern society are economic and legal, despite the fact that property, first of all, was considered as a philosophical category. In scientific sources, the commonality of features that characterize the property on the legal side (possession, use and disposal), is called the legal (legal) category, and economic (the desire to own goods (both tangible and intangible), the relationship between owners, owner and direct producer of goods (subject-subject relations)) - economic category.

The purpose of the paper is to consider the essence of property as an economic category.

Results. Analyzing the category of «property» from an economic point of view, we can identify its basic basis: the relationship of different owners with each other, as well as owners and direct producers of goods. In the «owner – owner» relationship, we observe the economic process of exchange of goods. At the same time, the owner-non-owner relationship is non-economic, so it is not the subject of economists' research. The relationship between different owners, as well as owners and direct producers of goods is the material basis of our society.

Conclusion. Property as an economic category is characterized by: first, the result of the manifestation of the subject of his will - the desire to own the goods of the world; secondly, goods both material and non-material; third, the social relations and interrelationships of the owners among themselves, as well as the owners and direct producers of goods.

Ключові слова: власність, економічна категорія, економічна теорія, виробничі відносини

Ключевые слова: собственность, экономическая категория, экономическая теория, производственные отношения

Keywords: property, economic category, economic theory, industrial relations

ВСТУП

Власність є багатостороннім явищем, завдяки чому, навіть у межах однієї науки, не існує загального поняття, яке б відображало її зміст. Водночас ми дотримуємося думки, що найбільш важливими сторонами власності для сучасного суспільства є економічна та юридична, не зважаючи на те, що власність, насамперед, розглядалася як філософська категорія. У наукових джерелах спільність ознак, які характеризують власність з юридичного боку (володіння, ко-

ристування і розпорядження), прийнято називати правовою (юридичною) категорією, а з економічного (бажання володіти благами (як матеріальними, так і не матеріальними); взаємозв'язки між власниками, власником та безпосереднім виробником благ (суб'єктно-суб'єктні відносини)) – економічною категорією.

МЕТА статті – розгляд сутності власності як економічної категорії.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічну основу дослідження становить су-

купність загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання.

РЕЗУЛЬТАТИ

З погляду сучасної економічної теорії, власність – це сукупність виробничих відносин, які обумовлені ставленням людей до засобів виробництва та виробленого продукту. Власник засобів виробництва суверенно розпоряджається ними, використовує їх для організації виробництва й отримання прибутку [20, с. 24]. Власність є ключовою категорією економіки, тому відносини власності уважно аналізувалися вченими-економістами. Особливу увагу власності як економічній категорії приділив П.Ж. Прудон, пояснивши її «волею власника» [12, с. 87]. Він вперше розглянув категорію «власність» у світлі необхідності детального її дослідження політекономією. Проте основною позицією, яку відстоював П.Ж. Прудон стосувалась того, що власність є крадіжкою, тому що вона суперечить справедливості, тому що не можна знайти жодного принципу, на якому б можна було її обґрунтувати [15]. Ця позиція П.Ж. Прудона загалом зазнала критики з боку інших вчених, які досліджували відносини власності. Але даний науковий спір дозволив уточнити змістовний бік категорії «власність».

Особливе місце у розгляді відносин власності займає позиція К. Маркса. Одне з перших визначень власності, запропонованих ним, визначало власність як відношення робітничого суб'єкта до умов свого виробництва або відтворення як до своїх власних. Тому залежно від умов такого виробництва власність буде набувати різних форм. Метою самого виробництва є відтворення виробника в даних об'єктивних умовах його існування і разом з ними [10, с. 485]. Згідно з К. Марксом для того, щоб виробляти, люди вступають у певні зв'язки та відносини, і лише в рамках цих суспільних зв'язків та відносин існує їхнє ставлення до природи, має місце виробництво [8, с. 441]. Виходячи з даного висловлювання, можна прийти до висновку про незворотність виробничих відносин, для їх виникнення бажання людини не має значення, оскільки даний вид відносин утворюється «автоматично». Згодом К. Маркс конкретизував власність як привласнення індивідом предметів природи у рамках певної форми суспільства і за допомогою неї, виходячи з поділу всієї історії життєдіяльності людини на етапи, які характеризувалися певним станом та рівнем продуктивних сил і виробничих відносин [11, с. 24].

Слід відзначити величезний внесок К. Маркса у розуміння власності як економічної категорії. Водночас слід підкреслити, що і К. Маркс, як свого часу Платон, аналізували дану категорію, виходячи з існуючих за його життя суспільних відносин. Тому у трактуванні, запропонованому К. Марксом, відображено розуміння економічної сутності власності як такої, що має безпосереднє відношення до системи індустріального суспільства. За К. Марксом власність – це вираження всієї системи виробничих відносин, які визначають форму розвитку продуктивних сил, тобто власність здійснюється лише через саме виробництво [10, с. 483]. Даний підхід став базовим для багатьох представників радянської економічної думки. Наприклад, Г.Г. Котовський, який досліджує власність, в

основу всіх своїх міркувань покладає тези, озвучені К. Марксом. Автор також прирівнює відносини власності до виробничих, економічних відносин і узагальнює погляди К. Маркса наступним способом: власність як економічна категорія тотожна поняттю «виробничі відносини»; відносини між людьми на стадії виробництва, у кінцевому підсумку, визначають їх відносини на стадіях розподілу, обміну, і споживання продукту, що прирівнюється до власності; власність є привласненням умов, матеріалів, знарядь праці, що відповідає засобам виробництва та продуктам праці; дане присвоєння здійснюється індивідами у процесі виробництва [5, с. 93]. Як ми бачимо, власність подається як наукова абстракція, яка не має ніякого відношення до права і зміст якої полягає у привласненні. Водночас у процесі виробництва повинні присвоюватися не тільки результати виробництва, але й умови виробництва. Результати виробництва: по-перше, є вторинними від умов; по-друге, за умов присвоєння результатів суб'єкт може ними розпоряджатися як і умовами виробничої, господарської діяльності, що передбачає здійснення контролю над процесом та способами виробництва.

Слід підкреслити, що у радянський період на законодавчому рівні поняттю «власність» надавали винятково економічного сенсу. Конституція СРСР 1936 р., а згодом й Конституція СРСР 1977 р. наголошували на тому, що економічний базис держави становила соціалістична власність на знаряддя і засоби виробництва. Наприклад, ст. 4 Конституції СРСР 1936 р. передбачала, що економічну основу СРСР становлять соціалістична система господарства і соціалістична власність на знаряддя й засоби виробництва, що утвердилася у результаті ліквідації капіталістичної системи господарства, скасування приватної власності на знаряддя і засоби виробництва та знищення експлуатації людини людиною. Надалі ця норма у більш лаконічному варіанті, знайшла своє відображення у ст. 10 Конституції СРСР 1977 р., згідно з якою основу економічної системи СРСР становить соціалістична власність на засоби виробництва у формі державної (загальнонародної) і колгоспно-кооперативної власності. Праці К. Маркса і закріплені з 30-х рр. XX ст. на законодавчому рівні підхід до власності в жорстко контрольованій, тоталітарній державі, на десятиліття вперед визначив вектор розвитку досліджень відносин власності.

Лише з початком етапу «розвиненого соціалізму» в СРСР у наукових колах почали висловлюватися й інші думки стосовно власності, не притаманні радянським послідовникам К. Маркса. У 70-і рр. XX ст. крім економістів, що підтримували підхід К. Маркса до власності як економічної категорії, знайшлися вчені, які висловили незгоду із таким трактуванням вчень К. Маркса «економічними марксистами». Серед них виділяються В.П. Шкредов та К.І. Скловський. В.П. Шкредов відстоює позицію про те, що власність не є категорією економіки. Він вважає, що за К. Марксом власність є вольовим юридичним відношенням, як монополія певних осіб на володіння, користування та розпорядження певними речами. Ні К. Маркс, ні Ф. Енгельс, ні В.І. Ленін, як вважає автор, не включали до визначення предмета політичної економії власність. Власність, будучи споконвіку основним інститутом права,

помилково перетворилася на основне виробниче відношення. Настав час для того, щоб наука про право повернула собі власність в якості свого специфічного предмета. І не в політичній економії, а саме в юридичній науці власність повинна зайняти місце «вихідної» і «основної» категорії [19, с. 161]. К.І. Скловський ще більш категоричний у своїх висловлюваннях стосовно даного питання. Автор зазначає, що якщо «власність в економічному сенсі» – як найглибше і найпотаємніше базисне відношення – й існує, то ми її ніколи не помічаємо – ні саму по собі, ні в юридичній подобі. На думку К.І. Скловського, нікому ще не вдавалося вказати на який-небудь економічний феномен або їх комбінацію й розпізнати його як явище самої власності. Навіть якщо вдатися до допомоги відомих інфернальних сил, яким доступні всі глибини та безодні і, звичайно, надра базису, то все одно не буде підстави для заяви: «Зупинись, мить, ось вона, власність (в економічному, звичайно, сенсі)!» [14]. Далі автор погоджується з висновками, отриманими В.П. Шкредовим і підкреслює, що спроби економістів виявити саму по собі власність призводять, зазвичай, до того, що юридичні явища видаються за економічні.

Дискутуючи з В.П. Шкредовим та К.І. Скловським найбільш точно й аргументовано, на нашу думку, висловився А.Є. Чорноморець. Автор пише, що право відображає і закріплює не релігійні або морально-етичні чи які-небудь ще відносини неюридичного характеру, а саме соціально-економічні, головним елементом яких є розподіл матеріальних благ в суспільстві, їх привласнення та споживання [18, с. 142]. А.Є. Чорноморець підсумовує: як неможливо фізично побачити власність як економічну категорію, так неможливо фізично побачити і права власності, тобто власність як категорію юридичну.

К.І. Скловський, М.В. Самойлова, В.П. Шкредов та ін. дотримуються позиції, згідно з якою правознавці повинні приділяти основну увагу розкриттю історичної специфіки власності та її форм. Для вчених класичного напрямку при всьому різноманітті відтінків їхніх поглядів спільним є те, що вони розглядали власність як суспільні відносини з приводу речі, але одним із напрямків сучасної філософії є розуміння власності як права людини, особистості [6, с. 74]. С.С. Алексєєв розглядає власність як поширення себе самого на речі. Власність – це начебто поширення себе самого на предмети й речі, людина у цьому випадку розглядає речі як частини свого тіла. Інакше кажучи, власник є неподільним володарем над речами. Важлива для особистості й соціальна сторона феномена власності. Людина безпосередньо виходить на речі й безпосередньо панує над засобами виробництва та іншими речами, вона володіє ними, розпоряджається, використовує й експлуатує їх. Економічний сенс власності полягає у повній владі власника над речами, у вільній можливості користуватися й розпоряджатися ними. Це й дає необхідний для економіки ефект господаря [1, с. 46, 78]. Виходячи з такої позиції, цілком розумним є те, що людина, яка у процесі виробничої, господарської діяльності створила продукт, має повне моральне право розглядати його як «частину себе». Надалі ця «частина» може бути розподілена, обміняна і спожита. У даному випадку праця, завдяки якій

створюється продукт, сприймається як джерело багатства, моральна підстава процесу присвоєння. Праця наділяє категорію «власність» економічним змістом. У даному випадку ми можемо прийти до розуміння того, що завдяки праці власність вже була наповнена економічним змістом навіть тоді, коли сам продукт не належав людині, яка створила його, а вважався загальним для громади, роду, племені.

На думку В.М. Малейченко [7], власність є сутністю виробничих відносин. Власність тотожна вартості товару, яким вона і є. Г. Черкасов критикує позицію В.М. Малейченко, мотивуючи це тим, що власність існувала у різні історичні періоди, коли не було товарного виробництва і, таким чином, не було відносин товаровиробників [17, с. 30]. На нашу думку, твердження В.М. Малейченко можуть вважатися вірними лише в окремі історичні періоди (наприклад, у первісному суспільстві), коли «на ринку» панував натуральний обмін, і значущість (в сучасному розумінні ціни) будь-якої речі була загальнодоступною. Водночас просте товарне виробництво вже почало зароджуватися у період розпаду первіснообщинного ладу. Таким чином, в історії людства був період, коли існувало і просте товарне виробництво, і власність була тотожна вартості товару.

Крім того, В.М. Малейченко визначає власність як відношення людей до речей і як відносини між людьми з приводу власності. А сутність власності вбачає в особистому присвоєнні [7, с. 46, 49]. Як ми бачимо, автор прирівнює власність до відносин між людьми з приводу привласнення та відчуження цієї власності, тобто різних життєвих благ. На нашу думку, даний підхід одночасно і звужений, і розширений. Звужений – оскільки привласнення й відчуження є лише окремими ознаками власності. До них можна ще додати і використання, і привласнення тощо. Розширений – оскільки В.М. Малейченко прирівнює власність до відносин між людьми, зі свого боку економічний аспект власності проявляється не безпосередньо між людьми, а у відношеннях різних власників між собою, а також власників та безпосередніх виробників благ.

Як слушно зауважує І.Г. Саяпін, власність як відношення з приводу присвоєння й використання засобів виробництва і продукту (результату) виробництва, хоча й відображає її важливу і суттєву сторону, але недостатньо, оскільки Водночас залишається непоміченою інша сторона відносин власності – відчуження. Адже привласнення того чи іншого об'єкта одним суб'єктом неодмінно означає недоступність цього об'єкта для інших суб'єктів, тобто відчуження [13, с. 12-18]. Схоже визначення пропонує М.Я. Бобров, на думку якого власність – матеріальні відносини між людьми, які складаються з володіння, користування й розпорядження робочою силою та засобами виробництва у зв'язку з їх присвоєнням, споживанням і розподілом у сфері виробництва [2, с. 383]. Я.П. Яковлева зазначає, що з економічної точки зору, власність – це і володіння благами, необхідними для досягнення економічних цілей, і приналежність засобів та предметів виробництва певним особам (індивідам чи колективам) у конкретних історичних умовах. Водночас, як підкреслює автор, найбільш поширеним є визначення власності як історично обумовленої форми привласнення

матеріальних благ, в яких виражаються відносини між людьми у процесі суспільного виробництва [22, с. 72]. На нашу думку, виходячи з історичних передумов, більш правильним буде ототожнення власності, насамперед, з володінням, а не привласненням. Д.М. Генкін вірно помітив, що власність у статичному стані як умова виробництва, як володіння матеріальними благами, є передумовою результатів виробництва, може бути охарактеризована як стан, але не привласнення [4, с. 14-15]. Загалом же Д.М. Генкін економічно охарактеризував власність як історично визначену форму суспільних відносин, по-перше, з володіння, а в подруге, – з присвоєння матеріальних благ.

Ю.М. Зарембо, на відміну від вищевказаних авторів, скоротив визначення власності, розглядаючи її як історично скороминуці (у міру розвитку продуктивних сил) економічні відносини між людьми у процесі виробництва. Як ми бачимо, у наукових джерелах існують різні трактування власності як відносин: економічних, матеріальних, міжособистісних тощо. Така позиція обумовлена тим, що відносини власності поширюються на всі сфери життєдіяльності людини, і окремі вчені, не зважаючи на те, що розглядають власність як економічну категорію, намагаються розкрити її по-своєму, спираючись на певні окремі елементи, не зважаючи водночас на те, що більшою мірою як цілісна система, власність є відношенням суспільним. Суспільство є тим базисом, без якого не може існувати власність.

Згідно з твердженнями В.Н. Черковець, відносини власності тісно пов'язані з відносинами, які виникають між людьми в процесі виробництва. Саме виробничі відносини служать джерелом формування власності, отже, джерелом розвитку власності є протиріччя з приводу виробництва, або, інакше кажучи, протиріччя всередині способу виробництва [16, с. 42]. Самі ж способи виробництва, їх економічний розвиток, виникнення та зміна, за К. Марксом і є історією суспільства. Спосіб виробництва обумовлює соціальні, політичні та духовні процеси життя взагалі [9, с. 7]. Якщо ж матеріальні продуктивні сили суспільства суперечать існуючим виробничим відносинам, то настає епоха соціальних революцій. Таким чином, виходячи з марксистських вчень, власність у своєму розвитку згубно впливає на суспільство, якщо виходити з того, що «соціальні революції», а саме – різка зміна соціального ладу, є негативним, а не позитивним явищем.

Слід підкреслити, примат економічної природи власності як відносин між людьми, оскільки всі члени суспільства вступають у відносини з приводу речей. Основу розуміння власності на сьогодні становить положення про те, що вона уособлює відносини між людьми з приводу відчуження та привласнення результатів виробництва. Відносини власності є головною сполучною, конструктивною ланкою системи соціально-економічних відносин. Вони виступають засобом вирішення протиріччя суспільного розподілу праці, роботи на себе за допомогою роботи на інших [3]. Власність на засоби виробництва надає якісної визначеності соціально-економічній системі, визначаючи її основні риси, взаємозв'язки та взаємодію елементів [21, с. 570-573]. Відзначимо, що трактування власності як «відносин у виробництві, умов матеріального жи-

ття суспільства, певного суспільного способу поєднання праці із засобами виробництва» була прийнятною для індустріального типу суспільства. На сучасному ж етапі утворення інформаційного суспільства процеси відчуження та привласнення набувають інших характеристик. Це полягає в тому, що привласнити продукт інтелектуальної діяльності можна, але відчужити сам інтелект – як знаряддя праці – неможливо. Отже, недостатньо продовжувати розглядати упредметнену працю у рамках речового капіталу.

ВИСНОВКИ

Виходячи з проведеного нами аналізу, можемо підсумувати, що власність як економічна категорія характеризується: по-перше, результатом прояву суб'єктом своєї волі – бажанням володіти благами навколишнього світу; по-друге, благами як матеріальними, так і не матеріальними; по-третє, суспільними відносинами і взаємозв'язками власників між собою, а також власниками та безпосередніми виробниками благ.

Аналізуючи категорію «власність» з економічного погляду можна виявити її базову основу: відношення різних власників між собою, а також власників та безпосередніх виробників благ. За відношення «власник – власник» ми спостерігаємо економічний процес обміну благами. Водночас відносини «власник – невластник» носять позаекономічний характер, тому вони не є об'єктом дослідження економістів. Відношення різних власників між собою, а також власників та безпосередніх виробників благ складають матеріальну основу нашого суспільства.

Список використаних джерел

1. Алексеев С.С. *Собственность – право – социализм: полемические заметки. Научно-популярное издание. М.: Юрид. лит., 1989. 176 с.*
2. Андреев И.Л. *Происхождение человека и общества. М.: Мысль, 1988. 415 с.*
3. Атлас М.С., Грязнова А.Г., Чечелева Т.В. *Основы функционирования экономической системы. М.: Высш. шк., 1991. 231 с.*
4. Генкин Д.М. *Право собственности в СССР. Москва: Государственное издательство юридической литературы, 1961. 223 с.*
5. Котовский Г.Г. *Собственность как историко-экономическая категория. Собственность в XX столетии. М.: РОССПЭН, 2001. 960 с.*
6. Линник Л.Н. *Конституционное право гражданина Российской Федерации на жизнь: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Москва, 1993. 420 с.*
7. Малейченко В.Н. *Экономическое содержание и формы частной собственности. Диалог, 2001. № 4. С. 46-54.*
8. Маркс К. *Энгельс Ф. Сочинения. М.: Издательство политической литературы, 1957. Т. 6. 800 с.*
9. Маркс К., *Энгельс Ф. К критике политической экономии. Сочинения. М.: Издательство политической литературы. Т. 13. 655 с.*
10. Маркс К., *Энгельс Ф. Сочинения. М.: Издательство политической литературы. 1957. Т. 46. Ч. 1. 972 с.*
11. Маркс К. *Экономические рукописи 1857-1861 гг. В 2-х ч. М.: Политиздат, 1980. Ч. 1. 564 с.*
12. Прудон П.Ж. *«Что такое собственность?» или «Исследование о принципе права и власти». М., 1996. 190 с.*
13. Саяпин И.Г. *Эволюция отношений собственности в переходной экономике. Вестник Тамбовского*

университета. Серия: Гуманитарные науки. Тамбов, 1999. Вып. 1. С. 12-18.

14. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве. М.: Статут, 2010. 893 с.

15. Собственность-кража: (Мысли о собственности). М.: Искра, 1906. 22 с.

16. Собственность в экономической системе России / под ред. В.Н. Черковца, В.М. Кулькова. М.: Экономический факультет: ТЕИС, 1998. 556 с.

17. Черкасов Г.О. Собственности, ее разновидности и проявлениях. Диалог, 2001. № 9. С. 30-33.

18. Черногорец А.Е. Новый взгляд на собственность. Право и политика, 2001. № 10. С. 140-146.

19. Шкретов В.П. Экономика и право (опыт экономико-юридического исследования общественного производства). М.: Экономика, 1990. 245 с.

20. Экономика (ключевые вопросы): учебное пособие / под ред. В.П. Очередыко. СПб., 2004. 633 с.

21. Экономическая Энциклопедия. Политическая экономия / под ред. А.М. Румянцев. М.: «Советская Энциклопедия», 1979. Т. 3. 624 с.

22. Яковлева Я.П. Роль собственности в жизни личности и ее место в обществе: дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. Тамбов, 2003. 172 с.

References

1. Alekseev S.S. Property – law – socialism: polemic notes. Popular science edition. Moscow: Jurid. lit., 1989. 176 p. (in Russian)

2. Andreev I.L. The origin of man and society. Moscow: Mysl, 1988. 415 p. (in Russian)

3. Atlas M.S., Gryaznova A.G., Checheleva T.V. Fundamentals of the functioning of the economic system. Moscow: Higher school, 1991. 231 p. (in Russian)

4. Genkin D.M. Property law in the USSR. Moscow: State Publishing House of Legal Literature, 1961. 223 p. (in Russian)

5. Kotovskiy G.G. Property as a historical and economic category. Property in the 20th century. Moscow: ROSSPEN, 2001. 960 p. (in Russian)

6. Linnik L.N. Constitutional right of a citizen of the Russian Federation to life: dis. ... cand. law sciences: 12.00.02.

Moscow, 1993. 420 p. (in Russian)

7. Maleychenko V.N. Economic content and forms of private property. Dialogue, 2001. № 4. pp. 46-54. (in Russian)

8. Marks K., Engels F. Works. Moscow: Publishing house of political literature. 1957. Vol. 6. 800 p. (in Russian)

9. Marks K., Engels F. To the criticism of political economy. Compositions. Moscow: Publishing house of political literature. Vol. 13. 655 p. (in Russian)

10. Marks K., Engels F. Works. Moscow: Publishing house of political literature. 1957. Vol. 46. Part I. 972 p. (in Russian)

11. Marks K. Economic manuscripts of 1857-1861. In 2 parts. Moscow: Politizdat, 1980. Part 1. 564 p. (in Russian)

12. Prudon P.Zh. «What is property?» or Study on the Principle of Law and Power. Moscow, 1996. 190 p. (in Russian)

13. Sayapin I.G. Evolution of property relations in a transitional economy. Bulletin of the Tambov University. Series: Humanities. Tambov, 1999. Issue 1. pp. 12-18. (in Russian)

14. Sklovskiy K.I. Property in civil law. Moscow: Statut, 2010. 893 p. (in Russian)

15. Property-theft: (Thoughts about property). Moscow: Iskra, 1906. 22 p. (in Russian)

16. Property in the economic system of Russia / ed. V.N. Cherkovets, V.M. Kulkov. Moscow: Faculty of Economics: TEIS, 1998. 556 p. (in Russian)

17. Cherkasov G. About property, its varieties and manifestations. Dialogue, 2001. № 9. pp. 30-33. (in Russian)

18. Chernomoretz A.E. A new look at property. Law and Politics, 2001. № 10. pp. 140-146. (in Russian)

19. Shkretov V.P. Economics and law (experience of economic and legal research of social production). Moscow: Economics, 1990. 245 p. (in Russian)

20. Economics (key issues) / ed. V.P. Ocheredko. Saint Petersburg, 2004. 633 p. (in Russian)

21. Economic Encyclopedia. Political Economy / ed. A.M. Rumyantsev. Moscow: «Soviet Encyclopedia», 1979. Vol. 3. 624 p. (in Russian)

22. Yakovleva Ya.P. The role of property in the life of an individual and its place in society: dis. ... cand. philos. sciences: 09.00.11. Tambov, 2003. 172 p. (in Russian)